

Raf Vanderstraeten

Jan Masschelein & Maarten Simons, *Globale immuniteit: een kleine cartografie van de Europese ruimte voor onderwijs*. Leuven/Leusden: Acco, 2003. ISBN 9033453452, 94 blz., € 14,20.

Dit boekje reflecteert op veranderingen in het heersende denken en spreken over het onderwijs, en het hoger onderwijs in het bijzonder. Het uitgangspunt van deze reflectie is een 'groeiend onbehagen' met dit 'regime'. Het boekje biedt in drie hoofdstukken een beoordeling en een veroordeling van de discursieve ruimte, waarin onderwijs volgens de auteurs thans gestalte krijgt. Het eerste hoofdstuk van deze Foucaultiaanse analyse is gewijd aan de bewoners van deze ruimte: (hoge)scholen en universiteiten enerzijds, leerlingen en studenten anderzijds. Het tweede hoofdstuk behandelt de mechanismen waarmee deze ruimte bestuurd wordt en waarmee de bewoners van deze ruimte zichzelf besturen. De klemtoon

ligt op de mechanismen die het uitvoeren van controle mogelijk en effectief maken; beide auteurs wijzen met name op de wederzijdse doordringing van heersende economische en sociale logica's. Het slothoofdstuk gaat in op de keerzijde van het heersende regime, op datgene wat uitgesloten wordt door de evolutie van het gebruikte vocabularium in de richting van 'school management', 'accountability', 'quality assessment', 'human capital formation', 'networking', 'flow', enzovoorts. De teneur is dat de/het andere en de eigen, oncontroleerbare afhankelijkheid van dit andere weggewerkt worden, dat het kind (dat bij uitstek 'zwak' en afhankelijk van anderen is) in deze ruimte geen recht wordt gedaan. In de maatschappelijke ruimte én in de onderwijsruimte zou er, als gevolg van de mondialisering of globalisering, sprake zijn van een bewapening of immunisering tegen de last van het leven met anderen. Vandaar de titel van dit boekje.

Het is niet makkelijk het 'statuut' van dit boekje in te schatten. Misschien kan het als een manifest betiteld worden. Het boekje beoogt wellicht vooral als 'eye-opener' te fungeren; door de wijze waarop de auteurs het heersende regime samenvatten en in kaart brengen, wordt dit regime ook aan de kaak gesteld – soms met ironie, soms zwaar op de hand. Het boekje houdt een spiegel voor die niet alleen laat zien hoe het pedagogisch discours is geëvolueerd, maar tezelfdertijd ook datgene wat vervormd wordt door de wijze waarop thans over opvoeding en onderwijs wordt gesproken en gedacht. Dit werkt goed; lezers worden onherroepelijk gedwongen zich te beraden op hun spreken en denken, de begrippen waarmee zij hun realiteit structureren en de grenzen van hun vocabularium. Maar bij mij rees ook voortdurend de vraag of de auteurs het zich niet te gemakkelijk maken, niet te veel veralgemeniseren en niet te weinig wetenschappelijk argumenteren.

Het lijkt mij zinvol om ten aanzien van hun analyse een aantal bemerkingen te maken, die reflecteren op de evolutie van de Europese ruimte voor onderwijs en de wijze waarop de auteurs hun desbetreffend 'groeïend onbehagen' verwoorden. Allereerst is het voor mij de vraag in hoeverre Europa en de wereld samenvallen. Masschelein en Simons lijken hier geen onderscheid te zien; zij presenteren hun 'kleine cartografie van de Europese ruimte voor onderwijs', zoals de ondertitel luidt, onder de boventitel 'globale immuniteit'. Ook in het boekje wordt nergens aandacht besteed aan de relatie tussen (het oude en/of nieuwe) Europa en de wereld. Toch denk ik dat een analyse van de Europese ruimte aandacht dient te hebben voor de afgrenzing van deze ruimte. De vraag is van belang of en hoe Europese onderwijsinstellingen verschillen van die in andere werelddelen; te denken valt aan de vele private onderwijsinstellingen en universiteiten in de Verenigde Staten en in vele landen van het voormalige Oostblok. Er zijn zeker indicatoren die duiden op het bestaan of ontstaan van een dergelijke ruimte in een wereldomvattend maatschappelijk bestel, zoals het in de wetenschap ontstaan van Europese tijdschriften (*European Journal of Social Theory*, *European Journal of Education*, *European Educational Research Journal*, enzovoorts) en Europees verankerde congressen en conferenties. In het onderwijs valt te denken aan de Europese uitwisselingsprogramma's voor studenten, docenten en onderzoekers (Erasmus, Socrates, Marie Curie, enzovoorts), alsmede aan de Bolognaverklaring uit 1999. Wie de evolutie en de structuur van een dergelijke ruimte wil analyseren, moet mijns inziens ook oog hebben voor de mechanismen waarmee zij tot stand komt en zichzelf – deels op regionale basis – ordent.

Een tweede bemerking betreft specifieke eigenschappen van de globaliseringsprocessen in verschillende maatschappelijke domeinen, zoals in de wetenschap en het onderwijs enerzijds, en de economie anderzijds. Aan de bestuursstrategieën van onderwijsinstellingen liggen ontegensprekelijk ook economische cal-

culaties ten grondslag. Maar de strategieën die 'ondernemende scholen' thans in de wereldmaatschappij aanwenden, verschillen tezelfdertijd van die van multinationals die zich met hun eigen 'branches' in alle regio's van de wereld vestigen, zoals Coca Cola, McDonald's, Shell, et cetera. De uitbreiding van het hoger onderwijs is niet op de leest van dergelijke multinationale ondernemingen geschoeid. Er zijn enkele beperkte uitzonderingen, maar het lijkt weinig waarschijnlijk dat een McHarvard kans van slagen heeft. Scholen en universiteiten lijken op lokale verankering te zijn aangewezen; uit recent onderzoek blijkt zelfs dat universiteiten in toenemende mate lokaal rekruteren en een lokale 'markt' bedienen. Vergeleken met hun opvolgers, waren de middeleeuwse universiteiten zelfs nog echt Europese instellingen; studenten kwamen van heinde en verre om in steden als Parijs, Bologna, Oxford of Leuven colleges te kunnen bijwonen. Dit zijn aspecten van de globalisering van onderwijs en wetenschap die in dit boekje niet belicht worden. De sterke klemtoon van de auteurs op de zogeheten 'economisering' van het onderwijs lijkt dat in de weg te staan. Maar wie de globalisering van de onderwijsruimte in kaart wil brengen, moet mijns inziens ook aandacht hebben voor de specificiteit van globale evolutieprocessen in het onderwijs.

Een derde en laatste bemerking betreft de historische datering van de omslag: van het ontstaan van het huidige heersende regime en de verdringing van het oude. De auteurs situeren de omslag in of vanaf de tweede helft van de twintigste eeuw. Dan zouden persoonlijke en pedagogische relaties steeds meer als contracten opgevat en vormgegeven worden; dan zou men in naam van kwaliteit steeds meer aan het onderwijs zijn gaan sleutelen. Maar het is niet moeilijk om soortgelijke voorbeelden te vinden uit vroegere tijdsperiodes. In de beroemde en invloedrijke *Emile* van Jean-Jacques Rousseau (uit 1762) spelen bijvoorbeeld contracten een belangrijke rol, met name de pedagogische contracten van de gouverneur met de vader en die met het kind zelf. Door de uitbreiding van onderwijsvoorzieningen zijn dergelijke arrangementen ook uitgebreid; denk alleen al aan de aan leerlingen opgelegde verplichting aanwezig te zijn (schoolplicht). Ook heeft de Amerikaanse onderwijshistoricus Larry Cuban de negentiende- en twintigste-eeuwse onderwijsgeschiedenis ooit treffend betiteld als een geschiedenis van 'reforming again, again, and again'. Wat nieuw is in de laattwintigste-eeuwse onderwijsruimte, en in welke opzichten er sprake is van een nieuw regime, behoeft met andere woorden meer argumentatie. Het is daarnaast de vraag of kan worden volstaan met een cartografie van het heersende discours en of bijvoorbeeld in dit licht geen 'classroom history', geen analyses van concrete, (veranderende) pedagogische interactievormen vereist zijn. Een omstandige analyse van de evolutie van het Europese onderwijs dient wellicht gedetailleerder te zijn.

De voorgaande bemerkingen onderstrepen dat dit boekje een welbepaalde, (noodzakelijkerwijs) beperkte invalshoek kiest; zij onderstrepen wellicht ten dele ook de beperkingen van het analysekader dat door de auteurs is gebruikt. Een deel van de kracht van dit boekje ligt in het te kijk zetten van het heersende denken en spreken over onderwijs regime; de manier waarop zij het pedagogisch discours resumeren, zet aan het denken. Het opent een gevoeligheid voor mogelijkheden de dingen anders te doen, te zeggen, te interpreteren, te beoordelen en te denken. Dat lijkt me ook de belangrijkste bedoeling van de auteurs. Opvallend is wel dat de suggesties die in het slothoofdstuk worden gedaan in wezen teruggrijpen naar het klassieke vormingsideaal: het studeren in vrijheid en eenzaamheid, het garanderen van rust en tijd voor de opvoeding, het belang van esthetische vorming ('Bildungsromans' lezen) en aandacht voor de confrontatie met de wereld. Misschien is ook dat een indicatie van de werkingskracht van het heersende denken en spreken over onderwijs.